

NÉHÁNY MOTÍVUM A FIATAL LUKÁCS NIETZSCHE-ÁBRÁZOLÁSÁBÓL

KISS ENDRE

Lukács György fejlődése, századelőnk gondolkodása, sőt, a Nietzsche-életmű általános értékelése szempontjából is kiemelkedő jelentőségű *Lukács korai Nietzsche-képének kérdése*. A Fülep-műről írt kritika, amelynek ez közvetlen témája volt, amint az látható, néhány, az általánosításra semmiképpen sem feljogosító megjegyzésen kívül nem adja meg azokat a szempontokat, amelynek alapján a korai Lukácsra nézve megbízható megállapításokra juthatnánk. (Fülep Lajos Nietzsche-ről; „Nyugat”, 1910.) A kérdés azonban nem hagyja nyugodni az érdeklődést. Ezért nem maradt más hátra, mintsemhogy a korai írások új, kitűnő gyűjteményét faggassuk ugyanerről.

Nem szorulhat hosszabb magyarázatra, hogy a „hatás” fogalma Lukácsnál egészen mást jelent, mint a századeleji magyar Nietzsche-recepció sok más szereplőjénél. Nagyszabású, elmélyült szellemi kibontakozásában Nietzsche elméletileg reflektált formában jelenik meg, mindig együtt, bonyolultan összefonódva Lukács gondolkodásának felszíni és mély áramlataival. Az egyes gondolati hatások is – nála – szinte az egész kor összességének dimenzióiban helyezkednek el, nem is beszélve történeti studiumairól. Ezek a kereteken belül szemléljük mi is azt a képet, amely Nietzsche-ről a fiatal Lukácsban kialakul. Mert – Nietzsche nála is fontos ösztönzést jelent . . .

A nagy művészet, stílus, a modern jelentős kultúra problémája, a nagy műalkotás lehetősége fontos motívumok, melyek a Lukácsot ekkor leginkább foglalkoztató, bizonyos mértékig személyisége mélyeire is hatoló gondolkodói, művészi és életviteli *impresszionizmus* és annak *meghaladási kísérletei* alapvető ellentétére épülnek. Már ez a felsorolás is mutatja, hogy mindezek a pontokon érintkezési felület adódik a nietzschei gondolkodással (s a későbbi impresszionizmus, ill. annak meghaladása is összefüggött vele).

Lukács fiatalkori Nietzsche-képét két nagy korszakra tagolódónak látjuk. 1910 a szinte minden árnyalatot *egyszerre* fölmutató korszakhatár, ezek után Lukács már alig említi Nietzsche-t, ott sem, ahol a szövegösszefüggésből nyilvánvaló, hogy valamelyik gondolatát veszi át, ill. alkalmazza. Az 1910-es korszakhatár természetesen egyáltalán nem jelenti azt, hogy ez előtt Lukács lelkes Nietzsche-rajongó lett volna. Inkább úgy fogalmazhatnánk, hogy alaposan ismeri őt, tudatában van a kérdésfeltevéseikben meghúzódó esetleges közösségnek. *Korrekt és némiképpen személytelen 1910 előtti Nietzsche-képe*. Néhány példa meggyőzhet arról, hogy ez a Nietzsche-kép számos problémát ölel fel. 1903-ban ezt írja: „Ibsen az individualizmus prófétája; talán a legnagyobb a mi korunkban. Nietzschevel együtt. De a Nietzsche birodalma nem e világról való; az ő vágya az 'ember feletti ember', az Übermensch, aki olyan magasan áll a mai emberek felett, mint mi a majmok felett . . .”

(*Ifjúkori művek* (1902–1918). Szerk. Timár Árpád. Magvető, 1977, 49.) Ugyanitt az individualizmus (bécsi, de nyilván már pesti) divatja ellen is szól, sőt, *összekapcsolja ezt Ibsen és Nietzsche elismertetésének problémájával*: „Az irodalmi gigerlik felkapták az individualizmust . . . akiknek köszönhetjük elsősorban, hogy korunk legnagyobb drámaíróját és legszebb szavú prófétáját a komoly emberek nagy része nem ismeri, és nem akarja megismerni . . . ezek a kiváló egyének nem veszik észre, hogy mennyivel több kötelességet ró az emberre, mennyivel kevesebb kézzelfogható jóval kecsegteti az embert a modern „szabad” etika, mert a régi most már túlhaladott.” (Uo. 49–50.) Előfordul ekkori szövegeiben az „Umwertung”, a „jó európaiság” és más, a filozófus nevének említése nélkül is Nietzsche-re utaló fogalom. Ugyancsak az „individualizmus prófétája” Nietzsche egy Hauptmannról szóló írásban is: „Hauptmann nem prédikál – mint Tolsztoj és Nietzsche –, csak vigasztal. (. . .) Ibsen, Nietzsche és Tolsztoj lesznek a mai kor klasszikusai. Hauptmann a mai kor poétája.” (Uo. 89.) 1908-as *Novális*-ában egy újabb nietzschei gondolkör mély megértése és egyben történetileg visszavetítő alkalmazása tűnik szemünkbe: „A nagy ember egzisztenciája, hovatartozása, helye és elhelyezkedése a jelen életben pillanatról pillanatra veszélyesebbé és kétségesebbé vált.” (Uo. 134.) 1909-es Ady-cikke („Új magyar líra”) ugyancsak nietzschei gondolatot alkalmaz: „Mert vannak, akik szegénységből csak virtuóznak, és vannak, akiknek túlárado gazdagsága nem bír el más formát . . .” (Uo. 259.)

Az 1910-es év, mint mondtuk, a Nietzsche-kép sokrétűvé, egyszerre néhol talán személyesebbé, néhol pedig meghaladandóvá válásának ideje, ami egyébként nem szünteti meg teljesen Nietzsche-gondolatok viszonylag semleges, objektív – értékelés nélküli – megjelenéseit. *A lélek és a formák*-ban tűnik fel például a következő görögség-kép (ennek még *A regény elméletében* is szerepe lesz): „A görögök eleven valóságnak érezték minden meglevő formájukat, valóságnak, életnek, nem absztraktumoknak, és Alkibiades már tisztán látta (amit sok évvel utána Nietzsche hangsúlyozott megint erősen), hogy Szókratész valami új, valami, a maga megfoghatatlan lényegében mélyen különböző minden addig élt görögtől.” (Uo. 319.) A Nietzsche-kép lassú mozgása ebben az évben kifejezésre jut abban is, hogy Nietzsche feltűnik a „platonikusok” között („Nietzsche megírta a platonikusok Faustját és Hamletjét”) – ez a későbbi, 1911-ben többször megfogalmazott, sőt még az *Ontológiában* is újra érvényesített Nietzsche-kép első megjelenése, amelyben Nietzsche-t egy új *metafizika* megteremtőinek egyikeként látja. *A lélek és a formák* Storm-fejezetében (ugyancsak 1910-ben!) a nietzschei polgárfelfogás is ott munkál: „Ez a polgárság felszívja az életet, mert az élet annak ellenkezője volna: ragyogás és idegenség minden kapcsolattól, mámoros, orgiás diadaltánc a léleknek a hangulatok folyton változó berkében . . .” (Uo. 323.) E Storm-fejezetben formálódik ki különben az a polgár-kép is, mely például Thomas Mann-elemzéseiben később olyan alapvetővé válik. 1910 nagy változékonyságára utal, hogy itt találjuk Nietzsche-nek talán a lukácsi problémakörhöz legközelebb álló, s ezért itt személyessé is váló fellépését. *A lélek és a formák* „Beszélgetés Laurence Sterne-ről” c. fejezetére gondolunk. Ez ugyanis nem más, mint az „impresszionista” (Vince) és az impresszionizmust meghaladó (Máté) vitája, feltehetően Lukácsnak akkor még belső kettőssége is. S bár a Lány csókja az impresszionista Vincét jutalmazza, a vitában (a szövegben is hangsúlyozva) Máté a győztes, akinek impresszionizmus-meghaladása mindenekelőtt *nietzschei* (kisebb mértékben ibseni) természetű. A szellemes és hosszú dialógusnak számunkra talán legfontosabb részében Máté

beszél a „*stiluserkölcsei zuállottság*”-ról, aminek Sterne (szemében) okozója lett, majd így folytatja: „Arra gondolok, megfigyelésben, élményben, leírásban, mindenben, amit Nietzsche a pszichológusok moráljául tűzött ki egyszer: *Keine Kolportage-Psychologie treiben! Nie beobachten, um zu beobachten! Das gibt eine falsche Optik, ein Schielen, etwas Erzwungenes und Übertreibendes. Erleben als Erleben wollen – das gerät nicht. Man darf nicht im Erlebnis nach sich hinblicken, jeder Blick wird da zum bösen Blick.*” Lássá: ezt a kolportázsszerűséget, ezt a mély előkelőtlenséget (!) érzem a Sterne minden írásában . . . a legmélyebb művészi kifogás, amit írásaival szemben fel lehet hozni. Inorganikusak. Töredékek. Nem mert nem fejezhette be őket, hanem mert nem látott soha értékeket és értéktelenségeket, és nem válogatott soha köztük. Nem komponálta meg írásait, mert minden koncepció legelemibb előfeltétele, a válogatni, az értékelni tudás hiányzott belőle.” (Uo. 373.) Ugyancsak egyértelműek Máté következő szavai is: „Az élet számára fix pontokat kitűzni tudásban, mely szuverén erővel különbségeket teremt a dolgok között és rangok skáláját, mely magából a lélekből célt vetít ki annak útjai számára, és külsővé és így szilárdná és megformálttá teszi annak legbenső tartalmát. Az etika vagy – mert művészetről beszéltünk itt – a forma, minden pillanathoz és hangulathoz képest, az énen kívül való ideál.” (Uo. 381.)

Az „Eszztétikai kultúra” c. írás (1910. máj. 25.) egy újabb érdekes Nietzsche-utalást tartalmaz (a „visszamenekülés”-ét a bizonytalanból, most az „esztétikai értékre születettek”-re alkalmazva), de ugyanitt találjuk az új értékorientáció egyik fő elemét is. Az „als ob”-filozófiájára emlékeztető fordulat (Vaihinger és Nietzsche említése nélkül) Dosztojevszkij és Eckhart mester jelentőségének megnövekedésével jár. Ha tehát a Sterne-dialógusban világosan felvetődött Lukács számára, hogy az impresszionizmusból a Nietzsche-n át kivezető utat válassza, most, röviddel azután mégsem erre lép, hanem – a nietzschei gondolkör számos elemének további felhasználása mellett – a Dosztojevszkij, Kierkegaard, Eckhart mester nevei fémjelezte irányt tűzi ki. Erre a fontos fordulatra a magyarázatot egy 1916-os írásban találjuk („Ariadne Naxosz szigetén”). „Paul Ernst . . . a kor centrumából kiindulva alkotta meg e kor létezését: a világot, amelyben – Nietzsche kifejezésével – meghalt az Isten, ahol az ember vált – magasrendű, patétikus értelemben – minden dolgok mértékévé. De ha mégis van isten? Ha csak az egyik isten halt meg, és egy másik ifjabb fajta, más lényegű, velünk másfajta kapcsolatban álló isten van létrejövőben? Hátha nem más a mi céltalanságunk sötétsége, mint az egyik isten alkonya és egy másik isten hajnala közötti és sötétje? Vajon akkor a tragikus hős nem a lázadó, az az antikrisztusi, luciferi elv hordozója-e? És biztos-e, hogy itt – a tragikum minden istentől elhagyott világában – a végső értelmet találtuk meg? Elhagyatottságunkban nem valamilyen fájdalomkiáltás és egy eljövendő isten utáni vágy hangja szól-e? Ennek még gyengén látszó fénye nem lényegesebb-e mégis a hős csábító ragyogásánál; és az eljövendő közösség nem több és a lényeghez közelebb vevő-e a hősnél és a hős magányt teremtő etikájánál?” Az istennélküli világban tehát Lukács mégis elutasítja a „hős” *individuais* útját, a „hősi magány”-t, az „eljövendő” – bár ekkor még krisztianusan felfogott – „közösség” kedvéért. (Uo. 660.) Fontos adalék, hogy ez az írás már 1914 elején készen volt.

Ebben foglalható össze legteljesebben a tízes év fordulata Lukács Nietzsche-értékelésében. Tovább munkálnak még a különböző Nietzsche-motívumok (a kéziratban maradt 1913-as *Válasz a L'effort libre körkérdésére* c. szövegben például nietzschei szellemű s

egyben Nietzsche-értékelésre is alapot szolgáltató képet fest az 1870 utáni Németországról stb.). A példákat nem sorolnánk a végtelenségig. Annyit jegyünk csak meg, hogy 1910 után, amikor a *magányos hős heroizmusa helyett a keresztényi kollektívumban* látja az impresszionizmus meghaladásának alkalmas útját, kialakul tudományos és objektív Nietzsche-képe, az *Ontológiában* is visszatérő „új metafizikus” (Ld. „Wilhelm Dilthey, 1833–1911” és „Georg Simmel” c. írásait).

E néhány motívum felmutatásával azonban, s innen ered a tanulmány műhely-jellege, nem az volt a szándékunk, hogy az akkori Lukács Nietzsche-képét *közvetlenként* mutassuk be, tehát úgy, mintha a gondolatok szellemtől szellemig való áramlásának légüres terében jött volna létre. Éppen ellenkező a valódi helyzet. *Közvetíti* e kapcsolatot, hogy Lukács éppen 1910-ben jut termékeny és következményekkel járó személyes érintkezésbe a német szellemi élettel. Ennek egésze pedig, ugyan már áttételesen és gyakorta alig felismerhetően, át- meg át van szöve nietzschei kérdésfeltevésekkel. Ezek a publicisztikától a költészetig, a művészettől a filozófiáig szinte teljesen átfogóak, s csak egy vetületüket teszi ki a tulajdonképpeni Nietzsche-irodalom, a jóval jelentősebb részt már a kérdések új szempontokkal, új módszerekkel való továbbfejlesztése jelenti. Lukács Nietzsche-olvasatát ezért célszerű e szférával összevetni. A magyarországi Nietzsche-olvasatok közül csupán végső mondanójában rokon *Fülep* Lajoséval, közelebbi meghatározásaiban azonban azzal sem az. A kérdés teljes kibontása ezért szinte egy fiatal Lukács-monográfiát követelne meg. M. Weber és Simmel, Windelband és Dilthey problémafelvetései (a teljesség igénye nélkül választottuk ki őket), de Nietzsche-ábrázolásai is fontosak lehetnek. Ugyanez vonatkozik a bécsi impresszionistákra is. Mégis, Paul *Ernst* az, akinek századeleji Nietzsche-értékelése szinte párhuzamosnak tekinthető a Lukácséval. S ez nemcsak a *név*, vagy éppen a filológiai azonosítás miatt jelentős. Lukács és P. Ernst barátsága, mely lényegében Lukács marxistává válásával ér véget, valóban az őket foglalkoztató szellemi problematika párhuzamosságán alapult. Nem arról van tehát szó, hogy Nietzsche hatott Ernstre, Lukácsra s mondjuk Ernst tovább Lukácsra. Mind Ernst, mind Lukács ekkor az esztétikum metafizikai, sőt religiózus dimenziójára érzékeny leginkább, az így elképzelt művészet lehetséges közösségteremtő erejére, melyet a naturalizmus és az impresszionizmus együttes meghaladását a szemükben képviselő új-klasszicista művészet, elsősorban persze a *dráma* kifejlesztésétől várják. Ebből a problémaegyüttesből azután újra ezerfelé vezetnek utak. Nietzsche-hatás ez még? E törekvésükben, mely néhány évig termékeny emberi-szellemi intimitást teremtett közöttük, mindketten Nietzschét tekintették előfutárunknak.